

Vallási tapasztalat egy demokratizálódó korban

1. Bevezetés

Konkrét világpolitikai események felidézése nélkül is állíthatjuk, hogy a modern democráciák újra és újra morális válságba sodródnak. Ezek kezelésében a keresztény közösségekre, közöttük különösen a Katolikus Egyházra komoly szerep vár. Az egyes társadalmi átalakulásokkal együtt az Egyház is változik, a társadalmi átalakulások hatással vannak a keresztény közösség külső, szervezeti megjelenésére, de stílusára vagy egyes döntéseire is. Ugyanakkor a keresztény tanításnak is van üzenete a gazdasági, vagy erkölcsi válsággal küzdő demokratikus társadalmak számára. Alább – főleg Alexis de Tocqueville néhány gondolatát segítségül hívva – az Egyháznak a demokratikus társadalmakban betöltendő szerepéről alkotott képet szeretnénk árnyalni, azt néhány észrevétellel gazdagítani, a demokrácia két fundamentális elemére, a szabadságra és az egyenlőségre összpontosítva.

Anélkül, hogy a tárgyalt téma előzményeit kimerítően bemutatnánk, azok között kitérünk Szent Ágoston (354–430) hozzászólásaira. Ő, a történelmi feltételeknek megfelelően, a szabadságot a vallás szabad gyakorlásával összefüggésben is tárgyalta. Erre vonatkozóan írásaiban két álláspontot különíthetünk el, amelyek modellként szolgálhatnak számunkra, ha az Egyháznak a társadalomban elfoglalt helyét és szerepét akarjuk vizsgálni. Az ifjú Ágoston (a 390-es években) úgy érvelt, hogy a hit mellett ki-ki szabadon, lelkiismerete szerint döntsön. Ugyanerről mestere, Szent Ambrus azt a nézetet képviselte, hogy a keresztények nem legyőzni akarnak más meggyőződésű embereket, rájuk kényszerítve az általuk igaznak vélt hitet, hanem Istentől ki akarják esdeni számukra a szív gyógyulását, vagyis a hitre jutást.¹ Ágoston alapelve hasonló volt ehhez: hinni nem lehet, ha az ember nem akarja.² Egy alkalommal Maximinus donatista püspöknek írt levelében arról beszélt, hogy nincs értelme valakit a szabad akarata ellenére meggyőzni a hitről, és kényszeríteni arra, hogy csatlakozzék egy egyházi közösséghez. Az erőszak és a külső befolyásolás helyett racionális és a Szent Írásokra alapozott érveléssel és kutakodással

¹ SZENT AMBRUS, *De fide ad Gratianum Augustum*, II, XI, 89. In PL XVI, 579.

² „Credere non potest, homo nisi volens.” SZENT ÁGOSTON, *De Spiritu et littera*, XXXI, 54. In PL XLIV, 235.

élő vitát ajánlott.³ Időközben a Római Birodalomban a kereszténység helyzete jelentősen megerősödött. Ezzel együtt Ágoston álláspontja is változott, szigorúbb lett. A 410-es évektől – részben személyes, részben a vitákból leszűrt tapasztalatai nyomán – teológiai gondolkodása átalakult. A predestináció és az áteredő bűn súlyáról vallott nézetei radikalizálódásával párhuzamosan kikristályosodott benne az a meggyőződés, hogy a hit igazságát nemcsak befogadni, hanem befogadtatni is lehet, akár a hatalom erejével gyakorolt kényszerrel is.⁴ E két megközelítés – vagyis a párbeszéd és a határozott meggyőzés – közötti ingadozás nemcsak Szent Ágoston gondolkodásában, hanem az egész Egyház hozzáállásában is érzékelhető volt annak kétezer éves története során. Hogy éppen melyik kerekedett felül, azt az egyes vezető teológusok személyisége és gondolkodása is befolyásolta, de a döntő az Egyház társadalmi helyzete volt.

A két gondolkodásmód ismerete sokat segíthet abban, hogy jobban megértsük a kereszténység pozícióját a demokratikus társadalmak korában, amikor az arisztokratikus berendezkedéshez képest – sok mindennel együtt – az Egyház helyzete is megváltozott. Az „arisztokratikus kor” és a „demokratikus kor” megkülönböztetést a demokrácia egy korai, nagy teoretikusa, Alexis de Tocqueville (1805–1859) alkalmazta, kiemelten is *Az amerikai demokrácia* (*De la démocratie en Amérique*, 1835, 1840) című két-kötetes főművében. Néhány megjegyzését áttekintve a keresztény olvasó elgondolkodhat azon, hogy közössége meg tudja-e ragadni, zajló társadalmi változásokat? Tocqueville katolikus gondolkodó, társadalomtudós és filozófus volt, de nem teológus. Megállapításai nem teológiai magyarázatok, hanem a társadalmi változások következményeinek elemzése céljából születtek. Eszerint az Egyház társadalmi kereteit évszázadokig – a meggyőzés korában – arisztokratikus társadalmi rend képezte, küldetését ennek feltételei mellett valósította meg. Ezzel szemben a XVIII. század vége óta fokozatosan a párbeszéd korába, egy demokratikus korba léptünk. Ez a körülmény az Egyházat a maga társadalmi létéről vallott elképzelései alapos újragondolására ösztönözte, legalábbis a nyugati civilizációban, melyhez mi is tartozunk, hiszen az Egyház – az Ágostonnal kapcsolatban tett megkülönböztetést alkalmazva – a meggyőzés korából ismét a párbeszéd korába lépett. A polgári egyenlőség eszméjének terjedéséből számára is egyenesen következett a párbeszéd előtérbe állítása. Aki ugyanis – ahogy Alexis de Tocqueville fogalmazott – „fel akarná tartóztatni a demokráciát, magával Istennel szegülne szembe, és az egyes nemzetek sem tehetnek mást, mint hogy alkalmazkodjanak a gondviselés elrendelte társadalmi állapothoz.”⁵

³ Vö. *Epistola XXIII*, 7 in PL 33, 98. A donatistákkal való vitájához lásd még *Contra epistolam Parmeniani*, I, X, 16., in PL XLIII, 45.

⁴ Erről vallott a *Retractationes*-ben is. Bevallása szerint a tapasztalat és a számtalan példa sarkallta őt nézeteinek változtatására. Vö. SZENT ÁGOSTON, *Retractationes*, II, 5., in PL XXXII, 632.

⁵ TOCQUEVILLE, A., DE, *Az amerikai demokrácia*, Európa Kiadó, Budapest 1993, 28.

2. Az egyenlőség feltartóztathatatlanul közelít

Alexis de Tocqueville – barátja Gustave de Beaumont társaságában – 1831 áprilisától kilenc hónapot töltött az Egyesült Államokban. Az utazás célja az Államok büntetőjogának és börtönrendszerének tanulmányozása volt, Franciaország képviselőjeként. „Ez a megbízás tökéletes kifogás volt, melynek birtokában szabadon járhattunk szerte az Államokban” – jegyezte meg egy barátjának.⁶ Tapasztalatai alapján írta meg a már idézett művét, a két kötetben 1835-ben és 1840-ben megjelent *Az amerikai demokráciát*. Írói érdemei elismeréseként 35 esztendőskorában a Francia Akadémia tagjává választották. Könyve nem a demokrácia feltétlen dicsérete, hanem elemzés korának tendenciaszerű politikai és társadalmi változásairól. Maga is hangsúlyozta, hogy tapasztalatai nyomán rögzített észrevételei olyan államot mutatnak be, amelynek berendezkedését nem lehet bárhol máshol egyszerűen lemásolni. Megjegyzései azonban segítségünkre lehetnek, szempontokat képviselhetnek saját álláspontjaink kialakításához.

Politikai nézetei összetettek voltak. Az elmélet embere volt, így jelentős gyakorlati tevékenysége ellenére sem köthetőek politikai mozgalmak a nevéhez. Felmenői legitimisták, a Bourbon királyok hívei voltak. Nagypját, aki ésszerű kritikusa, de egyben hűséges minisztere, majd perében a védője volt XVI. Lajosnak, a jakobinusok végezték ki. Apját a Bourbon restauráció idején XVIII. Lajos nevezte ki Metz prefektusának. Alexis szakított a család ultrakonzervatív politikai nézeteivel és támogatta az 1830-ban hatalomra került Orleans-i Lajos Fülöpöt, a polgárkirályt. Lajos Fülöp alkotmányos monarchiává formálta Franciaországot, és emiatt uralmát a legitimisták a királyság elárulásának, a nemesek pedig, így Alexis de Tocqueville szülei is, osztályuk elárulásának tartották. Rokoni rosszallása ellenére felesküdt a király szolgálatára. Meggyőződésévé vált, hogy a Bourbonok azért buktak el, mert nem tisztelték eléggé a szabadságjogokat.⁷ 1835-ben – anyja kifejezett kívánsága dacára – feleségül vette a nála idősebb, angol középosztálybeli hölgyet, Mary Mottley-t, aki egyszerű nevelőnő volt.⁸ Ezek az incidensek annak a (mellékes) jelei voltak, hogy politikai gondolkodása ekkorra már elvált őseiétől. Lajos Fülöp uralma alatt politikai nézeteivel fokozatosan egyedül maradt. Az orleánisták túlzottan haladónak tartották, a republikánusok ízléséhez képest pedig túl gyakran illetve kritikával a forradalmat. Egyszerre volt arisztokrata és demokrata. 1848-ban katonai beavatkozást sürgetett a

⁶ Vö. LUKACS, J., *Alexis de Tocqueville (1988)*, in MALVASI, M., G., NELSON, J., O., *Remembered Past, John Lukacs on History, Historians, and Historical Knowledge*, ISI Books, Wilmington, Delaware, 2005, 239.

⁷ Vö. HAHNER, P., *Előszó: egy könyv és írója*, in TOCQUEVILLE, A., DE., *A régi rend és a forradalom*, Atlantisz Kiadó, Budapest 1994, 13.

⁸ Vö. LUKACS, *Alexis de Tocqueville*, 242.

forradalom leverésére. Gyűlölte a vörösöket, ugyanakkor Lajos Napóleontól (a későbbi III. Napóleon császártól) is elfordult, miután látta, hogy annak uralma eltávolodott a második francia köztársaság eszméitől és diktatórikus irányba mozdult el. Gyanúval tekintett a forradalmi változásokra, de megvetette az önkényuralmat is. 1851-ben, amikor Lajos Napóleon magához ragadta a hatalmat, hogy aztán 1852-ben visszaállítsa a császárságot, Tocqueville-t határozott tiltakozása megtorlásaként rövid időre börtönbe is vetették. Ettől kezdve visszavonult és el is szigetelődött a politikai élettől. Befejezte az 1848-as forradalomról szóló visszaemlékezéseit, az *Emlékképeket (Suvenirs)*⁹, és megírta *A régi rend és a forradalom (L'Ancien Régime et la Révolution)* című könyvét a nagy francia forradalom előzményeiről. A forradalmi változások kritikusa, ugyanakkor a demokrácia elmélyült elemzője volt. Katolikus ember, aki vizsgálta és elemezte az amerikai protestáns és katolikus közösségek életét, tapasztalatai fényében pedig a francia katolikus egyházat is.¹⁰

Az amerikai demokrácia egyik alapvető tétele, hogy a kialakuló demokratikus rendszerek meghatározó társadalmi jelensége az egyenlőség komponenseinek egymást erősítő, szakadatlan terjedése. A társadalom állapota mindinkább az egyenlőség állapota.¹¹ A folyamat tendenciajellegét Tocqueville már a XIX. század első felében érzékelte, és úgy értelmezte, mint az elkövetkező kor domináns jegyét. Ezzel együtt azt is észrevette, hogy az egyenlőség terjedésével nem feltétlenül jár együtt több szabadság. Az egyenlőség ugyanis „férfias és törvényes szenvedélyében” mindenkit a legnagyobb emberek szintjére kíván fölemelni, de „torzult kívánságában” mindenkit le próbál szállítani a legkisebb közös nevezőre.¹² A totális egyenlőség a társadalmi érdekcsoportok felbomlásához, a társadalmi különbségek megszűnéséhez, így a központi hatalom túlzott megerősödéséhez és ezen keresztül az egyén elszürküléséhez és a szabadság korlátozásához vezethet. Tocqueville megfogalmazásában: „Az a vágy, amelyet az emberek a szabadság és az, melyet az egyenlőség iránt éreznek, valójában két különböző dolog, sőt nem félek hozzátenni: a demokratikus népek körében két egyenlőtlen dolog... A szabadság különböző időkben és formákban mutatkozott az emberek előtt; nem kötődött kizárólag egyetlen társadalmi állapothoz, és a demokráciákon kívül másutt is előfordulhat. A szabadság tehát nem alkotja a demokratikus századok megkülönböztető jellegét. Az a sajátos jelenség, amely e századokat egyedivé teszi, a létfeltételek egyenlősége; az embereket mozgató alapszenvedély

⁹ Magyarul: TOCQUEVILLE, A., DE, *Emlékképek 1848-ról*, (ford. ÁDÁM P.), Európa Könyvkiadó, Budapest 2011.

¹⁰ Életéről és keresztény hitéről lásd még: GÁJER L., *A Katolikus Egyház megítélése Alexis de Tocqueville A régi rend és a forradalom című művében*, in OROSZ A., L., UJHÁZI L. (szerk.), *A Katolikus Egyház biztonsági helyzete a huszonegyedik században, Sapientia Iuris 5*, L'Harmattan Kiadó, Budapest 2013, 57-64. Neveltetéséről: PIERSON, G., W., *Tocqueville in America*, John Hopkins University Press, Baltimore-London 1996, 13-26.

¹¹ Vö. STRAUSS, L., CROSEY, J., *A politikai filozófia története II.*, Európa Könyvkiadó, Budapest 1994, 356.

¹² Vö. STRAUSS, CROSEY, *A politikai filozófia története II.*, 366.

ebben az időben az egyenlőség szeretete... A politikai szabadság túlzásai veszélyeztetik az egyének nyugalma, hagyományait és életét, s nincs olyan korlátolt és felelőtlen ember, aki ezt ne venné észre. Viszont csak a figyelmes és tisztánlátó emberek észlelik az egyenlőség nyomán fenyegető veszélyeket... Azok a bajok, amelyeket a végleges egyenlőség idézhet elő, csak lassanként nyilvánulnak meg; fokozatosan fűrődnek be a társadalom testébe.”¹³ Az egyenlőségnek tehát nincs feltétlenül pozitív hozadéka. Az ember felelőssége, hogy általa nagyobb boldogságra és szabadságra jut-e, vagy éppen szolgáskodásra és boldogtalanságra. Az egyenlőség örömei és előnyei közvetlenül érzékelhetőek, nem kívánnak erőfeszítést. A szabadság azonban körültekintést és erőfeszítést igényel: nem könnyű szert tenni rá, de könnyű elveszíteni.¹⁴ Az egyenlőség terjedése tehát lehetőség, de feladat is. José Ortega y Gasset így figyelmeztet: „Az élet mindenekelőtt az, amivé lehetünk, a lehetséges élet, ugyanakkor – épp emiatt – választás is: választanunk kell a lehetőségek közül, hogy ténylegesen mivé válunk.”¹⁵ Vagy, ahogy Tocqueville fogalmazta: „Semmi sem csodálatosabb a szabadság művészeténél, ám nincs keményebb dolog a szabadság iskolájánál.”¹⁶ Azt értette meg világosan, hogy a demokratikus elv önmagában könnyen elvadulhat. Ha nem óvják és tökéletesítik folyton, akkor akár soha nem látott mértékű despotizmust is előidézhet. „Amerikában a demokrácia tehát saját hajlamait követi. Magatartása természetes és mozgása szabad. Ennek alapján kell megítélni. És tanulmányozása kinek lehet érdekesebb és hasznosabb, mint nekünk, akiket nap mint nap ellenállhatatlan mozgás ránt magával, akik vakon megyünk előre, talán a despotizmus, talán a demokrácia, de mindenképpen egy demokratikus társadalmi rend felé?”¹⁷ Tocqueville szerint tehát, a demokrácia gondolatának terjedése megállíthatatlan, a folyamat kimenetele azonban az emberen múlik: torkollhat despotizmusba, de igazi szabadságra épülő demokráciát is eredményezhet.

3. Az arisztokratikus és a demokratikus társadalom határán

Az 1848-as forradalomról szóló vagy az 1789-es események előzményeit tárgyaló könyveiből kiderül, hogy Tocqueville a társadalmi rendszerek hibáit felismerte, és hogy (talán) az alkotmányos monarchiában bízott a leginkább. Nemesként világosan látta társadalmi osztályának erényeit, mint ahogy azt is, hogy mivel jár, ha a régi, arisztokratikus berendezkedés helyét átveszi

¹³ TOCQUEVILLE, *Az amerikai demokrácia*, 707-708.

¹⁴ Vö. STRAUSS, CROSPY, *A politikai filozófia története II.*, 356-357, 365.

¹⁵ ORTEGA Y GASSET, J., *A tömegek lázadása*, Nagy Világ Kiadó, Budapest 2003, 75-76.

¹⁶ TOCQUEVILLE, *Az amerikai demokrácia*, 345.

¹⁷ TOCQUEVILLE, *Az amerikai demokrácia*, 283.

egy demokratikus. A megbecsülés szavaival szól az arisztokráciáról: „Nincs még egy osztály, amelynek szilárdabb eszméi lennének, mint az arisztokráciának. Az embertömegeket elragadhatja önnön tudatlanságuk és szenvedélyük; egy királyt is meg lehet téveszteni, meg lehet ingatni terveiben; egyébként is, a király sem halhatatlan. Ám az arisztokrácia túl népes ahhoz, hogy lépne lehesen csalni és túl kis létszámú ahhoz, hogy engedjen a meggondolatlan érzelmek mámorának. Az arisztokrácia állhatatos és bölcs férfiú, aki sohasem hal meg.”¹⁸ Az arisztokrácia művelt és mértéktartó vezető réteg, amely megfelelő ellensúlyt képvisel az uralkodó túlkapásaival szemben. Megvédi saját és egyben a társadalom érdekeit, de elég gazdag ahhoz, hogy ne önmaga felemelkedése vezesse, amikor a közügyekben eljár. Ortega szavaival: „A nemesség számomra az igyekvő étellel azonos, amely önmaga tökéletesítésére törekszik, s amely igyekszik túllépni azon, amit elért, s önmagának kötelességként és igényként kijelölt célok felé halad.”¹⁹ Az arisztokratikus kor társadalma néhány ember oltalma és felügyelete alatt állt. Az arisztokraták örökletesen a társadalom gondnokai, Isten meghosszabbított kezei voltak.²⁰ A régi társadalom stabilitása az Egyháznak is köszönhető volt.²¹ A keresztény hit ugyanis a mindenkori legitim hatalomnak való engedelmisséget hirdette, hierarchikus felépítésével példázta is ezt, ugyanakkor tanításával mindennek erkölcsi alapot is adott. Az arisztokrácia vezető szerepe és az Egyház által képviselt értékek elegendőnek bizonyultak ennek a társadalomnak az integrálására.

Az arisztokratikus társadalom azonban, minden jó és rossz tulajdonságával együtt, eltűnőben volt, helyére feltartóztathatatlanul egy demokratikus rend lépett. Tocqueville-t idézve: „A társadalmi rendek egyenlőségének fokozatos kibontakozása a gondviselés műve; ezért egyetemes, ezért tartós, ezért esik kívül az ember hatalmán... Az egyenlőség fokozatos fejlődése egyszerre jelenti az emberi történelem múltját és jövőjét, ez az egyetlen felismerés is azonosítaná a fejlődést a Mindenható szent akaratával. Aki tehát fel akarná tartóztatni a demokráciát, az magával Istennel szegülne szembe.”²² A demokratikus korban már nincs számárvezetőnk, felsőbb tekintély nem utasít bennünket. Másként alakulva a történelem másféle társadalmi változásokat hozhatott volna, de az események sora így állt össze. Tocqueville nem volt híve a történelmi determinizmusnak, az egyes folyamatok kibontakozását nem tartotta szükségszerűnek, de a bontakozóak némelyikét mindenképpen feltartóztathatlannak vélte. A társadalom átalakulásának tényét letagadni ostobaság és hamis illúzió volna. A szerzőnk korában megjelenő változások idővel teljesen átgyúrták a régi korok hatalmi berendezkedéseit és azt a fennálló rendet, amelyben

¹⁸ TOCQUEVILLE, *Az amerikai demokrácia*, 332.

¹⁹ ORTEGA Y GASSET, *A tömegek lázadása*, 92.

²⁰ Vö. MITCHELL, J., *Tocqueville on Democratic Religious Experience*, in WELCH, C., B., (ed.) *The Cambridge Companion to Tocqueville*, Cambridge University Press, Cambridge 2007, 278.

²¹ Vö. TOCQUEVILLE, *Az amerikai demokrácia*, 143.

²² TOCQUEVILLE, *Az amerikai demokrácia*, 27-28.

az Egyház több mint ezer éven keresztül működött. 1789 forradalmi történelmi pillanat volt, amely átmeneti, de heves támadást indított a vallás, az erkölcs és a tulajdon ellen. Idővel világossá vált, hogy ez a radikalizmus csak a forradalom idejének sajátja volt, és az új, demokratikus rend hajlamaival nem áll szemben a vallás léte és gyakorlása. A keresztény hit eszméi nemcsak hogy összeegyeztethetők a demokratikus ember céljaival, de továbbra is termékenyen járulnak hozzá a közrend megvalósulásához.²³ Tocqueville az amerikai demokratikus berendezkedést szemlélve arra a határozott következtetésre jutott, hogy „a vallást... úgy kell tekintenünk, mint a politikai intézményeink legfőbbikét; hisz ha nem is adja nekik a szabadság ízét, rendkívüli módon megkönnyíti annak használatát... Nem tudom, hisz-e minden amerikai, de ki tud olvasni a szívek mélyén? Abban azonban biztos vagyok, hogy szükségesnek hiszik a vallást a köztársasági intézményeink fenntartásához.”²⁴ Közéletéről a katolicizmusról így írt: „a katolikusok nagy hűséggel gyakorolják vallásukat, és telve vannak lelkesedéssel és buzgalommal hitük iránt; egyúttal ők alkotják az Egyesült Államok legköztársaságibb és legdemokratikusabb osztályát.”²⁵

A nyugati világban megszülető demokráciák magukban hordozták annak veszélyét, hogy állampolgáraik a középszerűség felé sodródjanak. Az új társadalmi berendezkedés az egyéni jólét és az életfeltételek javítását szolgálja. Elenyészik a társadalom egyik meghatározó, szervező ereje, az arisztokrácia, helyébe a józan ész által vezérelt önérdék lép.²⁶ Ebből következne az az igény, hogy az egyének energiáik egy részét a közösség és a nemzet szükségleteinek szenteljék. A demokratikus társadalomban azonban könnyen felbomlanak a kisebb közösségek, mert a túlhajtott egyenlőség az egyének elszigetelődéséhez vezet. „A korabeli emberek... valamennyien hasonlatossá váltak egymáshoz.”²⁷ – jegyezte meg Tocqueville *A régi rend és a forradalom* című könyvében. Ez az uniformizálódás könnyen magával hozhatja azt „hogy a polgárok egyetlen csoportja sem áll készen a közös fellépésre és a kölcsönös támogatásra a válság esetén.”²⁸ Az uniformizálódás és az izolálódás utat nyithat a zsarnokságnak. A létfeltételek egyenlősége ugyanis az önkényuralommal és a szabadsággal egyaránt összeegyeztethető.²⁹ Az önkényuralmat akár egy egyeduralkodó, akár egy kis csoport is gyakorolhatja, mindkettő könnyen felülkerekedik az egyenlő, független, tehetetlen és szürke tömegeken. De létezik – Tocqueville szavaival – a többség zsarnoksága is: ez a sokaság kevesek felett gyakorolt önkényuralma. Edmund Burke már 1790-ben megjelenő emblematikussá vált kötetében is leírta ezt a folyamatot, amikor arra utalt, hogy

²³ Vö. STRAUSS, CROSPY, *A politikai filozófia története II.*, 362.

²⁴ TOCQUEVILLE, *Az amerikai demokrácia*, 419.

²⁵ TOCQUEVILLE, *Az amerikai demokrácia*, 412.

²⁶ Vö. MITCHELL, *Tocqueville on Democratic Religious Experience*, 279.

²⁷ TOCQUEVILLE, A., DE., *A régi rend és a forradalom*, Atlantisz Kiadó, Budapest 1994, 112.

²⁸ TOCQUEVILLE, *A régi rend és a forradalom*, 112.

²⁹ Vö. STRAUSS, CROSPY, *A politikai filozófia története II.*, 365.

Arisztotelész szerint a demokrácia sok feltűnő hasonlóságot mutat a zsarnoksággal. A polgárok többsége képes gyakorolni a legkegyetlenebb elnyomást a kisebbség felett egy erősebb politikai megosztottság esetén.³⁰ Tocqueville töprengve tette fel magának a kérdést: „Utálatosnak és istentelennek tartom azt a tételt, mely szerint kormányzás dolgában egy nép többsége mindent megtehet; ugyanakkor minden hatalmat a többség akaratából eredeztetek. Vajon ellentmondok-e önmagamnak?”³¹ És máshol: „Ha pedig feltesszük, hogy egy teljhatalommal felruházott ember visszaélhet vele, ellenfeleivel szemben, akkor miért ne feltételezhetnénk ugyanezt a többségről?”³² A többség uralmának veszélye az, hogy megköveteli az alkalmazkodást és ellehetetleníti az egyediséget, az eredetiséget és a különvéleményt. Ez a tendencia a közepszerűséget erősítheti, mert az emberek kényelmük és életszínvonaluk növelése érdekében könnyen alárendelik magukat az ilyen fajta modern despotizmusnak.

Az egyenlőségnek azt a tényerését, amelyet Tocqueville már a XIX. században feltartóztatatlannak látott, ma kiteljesedett formában figyelhetjük meg – minden jó és rossz következményével együtt. Az, hogy a nagyobb egyenlőség több, vagy kevesebb szabadsággal jár-e, az adott társadalmon múlik. A szabadság növekedése a társadalom demokratikus jellegét erősíti, öngondoskodó, állammal szemben önzetlen (és patrióta) polgárokkal, akik szerepet vállalnak kisebb közösségeikben és szolidárisak egymás iránt. A kevesebb szabadság és nagyobb egyenlőség együttese viszont despotikus társadalmat szülhet, uniformizált, izolált, közepszerű, önző és materialista állampolgárokkal.³³

4. Vallási tapasztalat egy demokratikus korban

Tocqueville két kor határán állt³⁴: a régi rendből jött, ismerte azt és az arisztokratikus kor meghatározta a gondolkodását. Mégis éleslátóan írta le a beköszöntő demokratikus kor jellemzőit és tárta fel annak hibalehetőségeit. Ugyanez érvényes a megváltozott társadalmi helyzetből a vallásra és a vallásosságra háramló következmények felsorolására is.

A demokrácia nagy feladata volt, hogy az egyenlők társadalmában megszabja az erkölcs alapjait. A vallásos hit kiválóan alkalmas arra, hogy ilyen keretfeltételek mellett (is) az erény alapja

³⁰ Vö. BURKE, E., *Reflections on the Revolution in France*, in CANAVAN, F. (ed.), *Selected Works of Edmund Burke* Vol. 2., Liberty Fund, Indianapolis 1999, 225.

³¹ TOCQUEVILLE, *Az amerikai demokrácia*, 360.

³² TOCQUEVILLE, *Az amerikai demokrácia*, 361.

³³ Vö. STRAUSS, CROSEY, *A politikai filozófia története II.*, 366-367.

³⁴ Vö. LUKACS, *Alexis de Tocqueville*, 243.

és előmozdítója legyen. Ennek az írásnak az a tulajdonképpeni célja, hogy rámutasson: a demokratikus korban a szabadság kiterjesztéséhez a keresztény hit társadalmi jelenlétének is hozzá kell járulnia. Ma már tudjuk: a vallásosság ekkor sem tűnik el, a vallási tapasztalat azonban megváltozik. Ugyanígy: a vallás, mint tekintély, sem tűnik el, inkább megváltoztatja az alakját.³⁵

A demokratikus társadalmakat – Tocqueville szerint – az egyes állampolgárok jól felfogott önérdeke tartja össze.³⁶ A rendszer működőképességéhez az egyéneknek néha olyan mértékű áldozatot kell hozniuk, amiért nem várhatnak evilági kárpótlást. Már csak ezért is vélte nélkülözhetetlennek a vallást a demokratikus társadalmakban.³⁷ A vallás a nagyobb áldozatok igazolására, illetve a demokratikus korok materializmusának és individualizmusának ellensúlyozására is alkalmas. Tocqueville szavaival: „Igaz, a kereszténység arra tanít bennünket, hogy másokat részesítsünk előnyben a menny eléréséért, de arra is tanít, hogy Isten szeretetéért kell a felebarátunkkal jót cselekednünk. Csodálatos kinyilatkoztatás: megérti, hogy Isten célja a rend; szabadon társul ehhez a hatalmas szándékhoz, s miközben minden egyéni érdekét feláldozza a dolgok e csodálatos rendjének, nem vár más jutalmat, mint gyönyört, amely szemlélésekor eltölti.”³⁸ A vallás emlékezteti az embereket az egymással szembeni kötelezettségeikre és visszatartja őket attól, hogy mértéktelenül önzővé váljanak. A szabadság erényes élet nélkül célt tévesztene, a vallás ereje pedig az erény kimunkálásához szükséges. Ezt illusztrálja az Egyesült Államok civilizációjának bölcsője a Keleti Parton: „Az amerikai angolok a keleti országrészben gyakorolják leghosszabb ideje a demokratikus kormányzást, itt alakították ki azokat a szokásokat és eszméket, melyek leginkább kedveznek fennmaradásának. A demokrácia lassanként behatolt a szokásokba, a véleményekbe, a formákba, s a társadalmi élet részleteiben éppúgy megmutatkozik, mint a törvényekben. A nép irodalmi pallérozottsága és gyakorlati neveltetése Keleten hágott magasabb fokra, s a vallás itt vegyült össze leginkább a szabadsággal.”³⁹

A kereszténység jótékony aktivitását a jól működő demokrácia sem nélkülözheti. A társadalom átalakulása és a demokratikus berendezkedés azonban azt is magával hozta, hogy a szélesebb értelemben vett állammal évszázadokon át összefonódott Egyháznak immár új módon kell megvalósítania tanítását. Tocqueville szavaival: „Európában a kereszténység hagyta, hogy szoros szövetségbe vonják a földi hatalmakkal. Ma e hatalmak hanyatlanak és a kereszténységet mintegy maguk alá temetik. Egy élőlényt akartak a halottakhoz kötözni: vágjátok el a kötelékeit és

³⁵ Vö. MITCHELL, *Tocqueville on Democratic Religious Experience*, 294.

³⁶ Vö. TOCQUEVILLE, *Az amerikai demokrácia*, 739.

³⁷ Vö. TOCQUEVILLE, *Az amerikai demokrácia*, 743.

³⁸ TOCQUEVILLE, *Az amerikai demokrácia*, 744.

³⁹ TOCQUEVILLE, *Az amerikai demokrácia*, 439.

újra talpra áll.”⁴⁰ Az Egyház hierarchikus felépítése folytán nyilvánvalóan jól tudott alkalmazkodni egy erősen hierarchikus, arisztokratikus társadalmi formához. Az egyházi tanítás a hatalom végső eredetének mindig is Istent tartotta. Ez az elképzelés pedig könnyebben összeegyeztethető egy monarchikus államformával, mint egy demokratikussal. Azonban mindez nem jelenti azt, hogy a demokrácia ellenkezne az Egyház lényegével. Tocqueville így szolt erről: „Úgy gondolom, nincs igazuk azoknak, akik a katolikus vallást a demokrácia természetes ellenségének tartják. A különböző keresztény tanok közül számomra éppen a katolicizmus tűnik az egyik legkedvezőbbnek a feltételek egyenlősége számára. A katolikusoknál a vallási társadalom csupán két elemből tevődik össze: a papból és a népből. Csupán a pap emelkedik a hívek fölé: alatta mindenki egyenlő.”⁴¹ Majd alább azért dicséri a katolicizmust, mert az ugyanúgy tekint minden társadalmi helyzetű emberre: nem egyezkedik egyikükkel sem és mindenkire ugyanazt az erkölcsi mércét vonatkoztatja, valamint mindenféle embert összegyűjt egyetlen oltár körül. „A katolicizmus tehát engedelmességre készítette a híveket, nem az egyenlőtlenség felé tereli őket. Ezzel szemben a protestantizmus nem annyira az egyenlőség, mint inkább a függetlenség felé viszi az embereket.”⁴² A demokratikus berendezkedés értelmezése a legkevésbé sem vezette Tocqueville-t az államvallás szükségességének gondolatához, ellenkezőleg, az állam és az Egyház szétválasztása mellett érvelt. Így marad ugyanis eléggé erős és független az Egyház, hogy kifejthesse jótékony hatását a polgári társadalomra. A vallásnak kerülnie kell a szövetséget bármely konkrét párttal, vagy állammal, már csak az olyan látszat elkerülése érdekében is, hogy tantételei akár a demokratikus többség által megvitathatóak és megváltoztathatóak lennének.⁴³

A felvilágosodás gondolkodói úgy vélték, hogy a vallásosság olyan idejétmúlt magatartás, amely az arisztokratikus társadalmat jellemezte. A liberalizmus narratívája az volt, hogy a demokratikus korban a vallás anakronizmussá válik.⁴⁴ Tocqueville szerint ez nem így van, és a feltételezést a történelem sem igazolta. Burke megállapítását segítségül hívva egyetértünk azzal, hogy az ember vallásos élőlény. Az ateizmus ezért nemcsak az értelemmel, hanem az ember ösztöneivel is ellenkezik, emiatt pedig nem maradhat fenn tartósan.⁴⁵ A demokratikus kor vallásossága valóban megváltozik: részben elveszíti magiszteriális jellegét, sokkal inkább önreflexív és alulról szerveződővé válik majd.⁴⁶ Joshua Mitchell idézett cikkében több pontban

⁴⁰ TOCQUEVILLE, *Az amerikai demokrácia*, 430.

⁴¹ TOCQUEVILLE, *Az amerikai demokrácia*, 413.

⁴² TOCQUEVILLE, *Az amerikai demokrácia*, 413.

⁴³ Vö. STRAUSS, CROSPY, *A politikai filozófia története II.*, 380.

⁴⁴ Vö. MITCHELL, *Tocqueville on Democratic Religious Experience*, 277.

⁴⁵ Vö. BURKE, *Reflections on the Revolution in France*, 186.

⁴⁶ Vö. MITCHELL, *Tocqueville on Democratic Religious Experience*, 281.

foglalja össze a változás jellemzőit.⁴⁷ Ezek közül kiemelem a közvetlen vallási tapasztalat iránti megnövekedett igényt a közvetett vallási tapasztalatokkal szemben. Ez egyben együtt jár a vallási formák oldódásával és a közvetítő tekintély elfogadottságának gyengülésével is. A demokratikus kor embere ugyanis egyre kevésbé fogékony az olyan vallási tapasztalatra, amely nem egyszerű és nem közvetlen. A Katolikus Egyház helyzete azért is nehéz, hiszen gyakorlatában sok a formai kötöttség, „a demokrácia korában pedig a vallásoknak kevésbé kell magukat terhelniük mindenféle külsőségekkel.”⁴⁸

Tocqueville észrevételei fontos figyelmeztetésként és egyben viszonyítási pontként szolgálhatnak a XXI. század Egyháza számára. A jövő Egyházának – azzal együtt, hogy tanítását hiánytalanul meg kell őriznie – „sokkal tapintatosabban kell eljárnia a maga határain belül, s megmaradnia közöttük; mert hatalmát a vallási kérdéseken túlra terjesztvén azt kockáztatja, hogy többé semmiben sem fognak hinni neki.”⁴⁹ Úgy kell befolyásolnia az állampolgárokat a jóra, hogy ezenközben hűen őrizze Jézus tanítását, mely az évszázadok alatt kikristályosodott számára. Egyben óvakodnia kell attól, hogy magára vonja a tömegek haragját azzal, hogy túlságosan szembeszegül egy olyan társadalom rendjével, amely felépítésében már nem keresztény és nem arisztokratikus: „ügyelnie kell az emberi értelem természetes ösztöneire, nehogy hasztalanul harcoljon ellenük.”⁵⁰ A demokratikus kor talán legfontosabb jellemzője a jólét iránt érzett erősebb, mélyebb kívánság. „A vallások fő feladata, hogy megtisztítsák és szabályozzák a jólét iránti túlságosan heves és kizárólagos igényt, amit az emberek az egyenlőség idején éreznek.”⁵¹ Az Egyháznak az örök igazságoktól gondosan el kell választania az olyan hozzájuk kapcsolt fogalmakat, melyek korhoz kötött tanításként egészítik ki azokat, ez utóbbiakról – adott esetben – bátran eltekintve, lemondva. Így az alkalmazkodás és az egyes változások nem fenyegetik majd az örök üzenetet.

⁴⁷ Vö. MITCHELL, *Tocqueville on Democratic Religious Experience*, 281-294.

⁴⁸ TOCQUEVILLE, *Az amerikai demokrácia*, 620.

⁴⁹ TOCQUEVILLE, *Az amerikai demokrácia*, 617-618.

⁵⁰ TOCQUEVILLE, *Az amerikai demokrácia*, 420.

⁵¹ TOCQUEVILLE, *Az amerikai demokrácia*, 422.